

Egy elfeledett, majd évszázadokon át hivatkozott, ám sokszor félreértett dokumentum – Interjú Zsoldos Attilával az Aranybulláról

A II. András által 800 éve kiadott Aranybulla a közhiedelemmel ellentétben nem a király addigi politikájának a tagadása, hanem sokkal inkább összegzése volt. Olyan sajátos dokumentuma a magyar történelemnek, amelynek esetében élesen elválnak egymástól a saját korában betöltött szerepe és az utóélete – mondja Zsoldos Attila történész, akadémikus. Az mta.hu interjúja a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnökével.

Zsoldos Attila
Fotó: mta.hu / Szigeti Tamás

Az 1222-es évszámot mint az Aranybulla kiadásának dátumát szinte mindenki ismeri. Arról, hogy valójában mit tartalmazott, és mi a jelentősége, vélhetően már sokkal kevesebben tudnának pontos összefoglalást adni. Ez ráadásul nem is olyan egyszerű, hiszen a történettudományi szakirodalomban az Aranybullával kapcsolatos értékeléseket olvasva feltűnő, hogy még egy-egy részletét tekintve is mennyire eltérő értelmezések születtek.

Igen. Kétségtelen tény, hogy a Karácsonyi János által említett Imre-párti ellenzéki csoport létezett. Sarokba is szorították a királyt, és elérték, hogy lényegében ők kerüljenek a hatalmat befolyásolni képes kulcspozíciókba. De az Aranybullához ennek

csak annyiban van köze, hogy mikor a kényszerhelyzet kialakult, II. András ezzel a dokumentummal próbálta lecsendesíteni az elégedetlenséget.

A másik elmélet az Ön nevéhez kötődik. Eszerint nem beszélhetünk fordulatról. Inkább azt mondhatjuk, hogy az Aranybulla egyfajta összefoglalása a király addigi politikájának.

Az Aranybullával kapcsolatban alapvetően két elméletet különböztethetünk meg. Az egyik Karácsonyi János nevéhez köthető. Ő a 19. század végén úgy rekonstruálta a 13. századi eseményeket, hogy a II. András úgynevezett „új berendezkedés” politikájával szemben elégedetlenség alakult ki, amelynek fő hangadói olyan főurak voltak, akik II. András bátyja, a korábbi uralkodó, az 1204-ben elhunyt Imre támogatói közül kerültek ki. Ők aztán a független kisbirtokosok, a szerviensek tömegére támaszkodva kényszerítették ki az Aranybullát II. Andrástól. Karácsonyi János szerint az 1222-es dokumentum a királyi addigi politikájával való szembefordulást jelenti, olyan intézményeket vezet be, amelyek ezt a korábbi királyi politikát neglígálják. Igen ám – folytatja Karácsonyi – de aztán sajnos megbuktak azok, akik kikényszerítették ezeket a változtatásokat, és újra a korábbi Andrásféle politika hívei kerültek nyeregbe, de csak rövid időre, és már az év végén újabb elégedetlenség alakult ki.

Ennek megfelelően az Aranybulla nem a király addigi politikájának a tagadása, hanem sokkal inkább megerősítése.

Azt mutatja meg, hogy mi az, amit a király hajlandó megadni.

Aranybulla: Arany függőpecséttel ellátott oklevél. II. András Aranybullájának hét, egyidejűleg kiállított eredeti példánya közül egy sem maradt ránk, szövege azonban fennmaradt egy 1318 körül készített másolat, valamint I. (Nagy) Lajos király 1351. évi törvénye, illetve annak átírásai révén.

Képletesen szólva: volt egy erős szél, és II. András azt befogta a saját vitorlájába?

Igen. Határozottan ellentétes a véleményem azzal, hogy a királyi szerviensek bármilyen módon szembekerültek volna a királlyal. Nincsen olyan forrásunk, amely ezt alátámasztaná. A történet szerintem amúgy is egyszerűbb volt annál, mint ahogyan azt Karácsony János leírta. Nem volt ilyen sok – nevezük így – „kormányváltás”. Valamikor április táján az említett ellenzéki főúri csoport valóban átvette a királyi tanács – mai fogalommal szólva a kormány – irányítását. Karácsony ezt egy jeles naphoz, április 24-hez, Szent György napjához és egy akkor tartott székesfehérvári országos gyűléshez köti. Erről azonban semmilyen információnk nincsen. Csupán azt lehet kikövetkeztetni a forrásokból, hogy ez a politikai fejlemény legkésőbb április közepéig megtörtént. Aztán II. András a szerviensek tömegére támaszkodva, valószínűleg valóban egy székes-

fehérvári gyűlésen felülkerekedett ezen az ellenzéki csoporton, minden bizonnyal Szent István napja, azaz augusztus 20. táján.

Több szerző palotaforradalomként említi az Aranybulla közvetlen előzményeinek eseményeit.

Akár annak is nevezhetjük, mert mint említettem, nem egy széles tömegmozgalom, hanem egy meglehetősen szűk főúri csoport állt az események középpontjában.

Miért mondja Ön azt, hogy az Aranybulla nem az addigi politika tagadása, hiszen II. András például ígéretet tett benne arra, hogy a jövőben nem adományoz el egész megyét, miközben korábban hatalmas földbirtokokat adott híveinek?

Valóban, azt szokás mondani, hogy II. András mérhetetlenül eltúlzott birtokadományai táplálták az elégedetlenséget. Igaz is, hogy a király nagyon bőkezűen ajándékozott földeket az erre általa méltónak tartottaknak. De mit olvasunk erről az Aranybullában? Azt, hogy az igaz szolgálattal szerzett birtokot senkitől nem szabad elvenni! Jóllehet a birtokadományok ellenzői éppen ellenkezőleg, vissza akarták vetetni az elajándékozott földeket. Ha valóban ők diktálták az Aranybulla pontjait, akkor bizony nagyon rosszul tették a dolgukat! Az Aranybulla szövege

Az Aranybulla rekonstrukciója az Országgyűlési Múzeumban Fotó: Bencze-Kovács György (OGYM)

ugyanis nincsen összhangban ezzel az elképzeléssel. Félreértésen alapszik ugyanakkor az Őn által is említett, egész megyék eladományozásáról szóló rész. A félreértés azon alapul, hogy a kor magyarországi latinságában mind a „megye”, mind az „ispánság” szót a *comitatus* jelölte. A király nem adományozott el egész megyéket, mert azt nem is tehetette meg. Ispánságokat adományozhatott el. Az ispánság egy sajátos királyi uradalom volt, amely alapvetően a vármegyéhez kötődött. Létezett például Pozsony vármegyében a pozsonyi várispánság, amelynek ott voltak földjei, de Pozsony vármegyében ezen kívül voltak más királyi birtokok, sőt egyházi területek, magánföldesúri birtokok is, amelyekhez az uralkodónak semmi köze nem volt. A király tehát, ennél a példánál maradva, legfeljebb a pozsonyi várispánságot adományozhatta volna el, magát Pozsony megyét azonban nem. De ezt sem tette. Összesen két ispánságot érintő adományozásról van tudomásunk II. András korából. Az egyik 1207-ben történt, ehhez képest tehát kicsit későn tört volna ki az elégedetlenség 1222-ben, a másik idejéről pedig nincsen pontos tudomásunk. Amikor tehát a király azt ígéri, hogy nem adományoz el egész ispánságot, akkor olyat ígér, amit amúgy sem szándékozik megtenni. Annál is inkább, mert az uralkodását fémjelző új berendezkedés politikájának megítélés szerint éppen az volt a lényege, hogy az ispánságok élén álló ispánok jogait csökkentse. A birtokadomány azért illik bele ebbe a logikába, mert számíthatott az adományosok politikai hűségére. A királyi szerviensi

csoport létrehozása azért illett bele a politikájába, mert az Aranybullában olvasható szerviensi jogok kivonták a szervienseket a megyésispánok katonai és igazságszolgáltatási joghatósága alól. Az adórendszert is úgy formálta át a király, hogy azokat az adókat szüntette meg, vagy azokról mondott le, amelyekkel korábban osztozott az ispánokkal, és olyanokat vezetett be, amelyekhez az ispánoknak semmi közük nem volt. Tehát az ispánok mozgásterének a csökkentését látjuk, és az új intézményeknek a királyi hatalomhoz különböző módokon való hozzákapcsolását. Ez volt a királyi politika lényege.

Közhelyszerűen szokás emlegetni azt is, hogy az egyház is ellenezte II. András addigi politikáját.

Igen, de ez nem azt jelentette, hogy az uralkodó meghátrált volna az Aranybullában. Ott ugyanis azt olvashatjuk: a király nem engedélyezi, hogy az egyházi tizedet pénzben fizessék meg, hanem azt úgy kell leróni, ahogy a föld hozza a termést. Ha pedig a püspökök ellenállnak, akkor a király nem fogja őket támogatni. Hát ebből nem úgy tűnik, hogy a püspökök diktáltak volna az uralkodónak.

Volt-e olyan európai minta, amelyet az Aranybulla külföldi előzményének tekinthetünk? Az angol Magna Chartát, de jeruzsálemi és aragóniai példákat is fel szoktak hozni.

Azok az aragóniai törvények, amelyek párhuzamba állíthatók az Aranybullával, évtizedekkel később születtek. Elképzelhető ugyanakkor, hogy éppen a magyar dokumentum volt valamilyen hatás-

II. András kihirdeti az Aranybullát

Jantyk Mátyás festménye az Országház Felsőházi termében Forrás: Wikimedia Commons

sal rájuk. II. András egyik leánya I. Jakab aragóniai uralkodóhoz ment feleségül, és vele együtt mentek magyarok az ibériai félszigetre. Az uralkodó szentföldi hadjáratán a Jeruzsálemi Királyság nagy törvénykönyvét, az assziszákat is megismerhette. Az angol és magyar kapcsolatok is élénkebbek voltak ez idő tájt, mint ahogy korábban gondoltuk. Összefoglalva: az elvi lehetősége megvan annak, hogy a különböző dokumentumok és az Aranybulla között volt valamilyen kapcsolat, de még a legalaposabb vizsgálatokkal sem mutathatók ki szöveg-szerű megfelelések.

Én legfeljebb annyit mernék kijelenteni, hogy a Magna Charta jelenthetett 1222 Magyarországnak valamiféle mintát arra, hogy egy robbanásveszélyes politikai helyzeten a király úrrá lehet, ha átfogó, az uralkodó és az alattvalók viszonyát a lehető legszélesebb keretek között rendező dokumentumot bocsát ki, és azt a szokásosnál erősebb garanciával látja el. Ezt el lehet képzelni, de korántsem magától értetődő, hogy valóban ez történt. Ha ezt elfogadjuk, akkor viszont az angol példa sokkal inkább szolgálhatott mintául II. András, mint bárki más számára a kor Magyarországn.

Az Aranybulla talán legtöbbet emlegetett passzusa az ellenállási záradék. Ezt is annak bizonyítékeként szokták emlegetni, hogy az Aranybullát az uralkodóra úgy kényszerítették rá.

Nem szokták viszont figyelembe venni, hogy ha az Aranybulla II. Andrásé, akkor miért ne vállalna valami erős garanciát? Elvégre az ő szándékai szerint fogalmazták meg, tehát nem eshetett neheze az akaratát tükröző szabályok betartása. Nem akarta visszavenni a birtokokat, tehát megengedte, hogy ha mégis visszavenné, akkor álljanak ellen. Nem akarta pénzben szedni a tizedet, ha tehát mégis így tette, akkor ismét csak szálljanak szembe vele. Amúgy pedig a kortársak sem láttak semmiféle alkotmányos garanciát az ellenállási záradékban. Amikor 1231-ben II. András ismét saját elképzeléseit törvénybe foglalva megújítja az Aranybullát, egyházi nyomásra megváltoztatja az ellenállási záradékot. Ott egy személyben az esztergomi érsek kapja meg azt a jogot, hogy intse meg, ha súlyos problémát lát, ha pedig ennek az intésnek nincsen eredménye, akkor sújtsa őt egyházi bün-

Az ellenállási záradék

„Hogyha pedig mi, vagy az utánunk következő királyok közül valaki ezen mi szerzésünknek ellene járna valaha, ez a levél adjon szabad hatalmat mind a püspököknek, mind más jobbágyuraknak és országunkbeli nemeseknek mindnyájan és egyen-egyen, jelenvalóknak és jövőbelieknek és az ő megmaradékoknak, hogy mind nekünk, mind az utánunk következő királyoknak minden hűtelenség szegyenvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mind örökké.”

Corpus Juris Hungarici

Forrás: <http://mek.oszk.hu/01300/01396/html/>

tetéssel, akár kiközösítéssel is. Az 1231-es Aranybulla végrehajtásával Róbert esztergomi érsek történetesen elégedetlen volt, ezért 1232 nagybőjtjének elején ki ugyan nem közösi a királyt, de az országra egyházi tilalmat mondott ki. A szentségek tehát a keresztség és az utolsó kenet kivételével nem voltak kiszolgáltatathatók. Nem lehetett például házasságot kötni vagy misézni. Ez abban a korban igen súlyos dolognak számított, ne feledkezzünk meg arról, hogy a vallás és a gyakorlásához tartozó szertartások sokkal szervezettebben tartoztak hozzá az emberek életéhez, mint – a többség esetében – manapság. Azt gondolhatnánk, hogy Róbert az ellenállási záradékra hivatkozott az egyházi büntetések kihirdetésekor, de nem. Az érsek egy pápai bulla felhatalmazásából vezette le azt a jogát, hogy élhet a súlyos büntetéssel.

Az Aranybulla sorsában fordulópontot jelent, amikor 1351-ben Nagy Lajos király saját, abban az évben kiadott törvényébe belefoglalta az Aranybullát. Ezzel kelt új életre az addig levéltárak mélyén porosodó dokumentum. Ismerték persze, de 1351-től fordult elő, hogy a királyok koronázások vagy más jelentős események alkalmával ismét átírják és megerősítik az Aranybullát. Werbőczy István egyenesen azt írta, hogy a késő középkori királyok megkoronázásuk alkalmával esküt tettek az Aranybullára.

Az Aranybulla utóélete tehát Nagy Lajos 1351-es törvényeivel indult el.

I. Lajos azt a cikkelyét, amelyet a királyi hatalommal ellentétesnek gondolt, érvénytelenítette. Ilyen volt például a királyi szerviensek – akkor már nemesek – öröklési rendjével kapcsolatos passzus. Ezt szemrebbenés nélkül törölte belőle. Kevésbé ismert, hogy 1352-ben ismét változtatott az Aranybullán. Valami figyelmetlenség folytán ugyanis az a rész, amelyben az uralkodó azt mondja: nem támogatja, hogy pénzben szedjék a tizedet, benne maradt az 1351. évi átírásban is. Az egyház nem szerette a tisztázatlan kérdéseket, úgyhogy Lajos ezt is visszavonta. Erről fennmaradt két egyházmegegyezés ezzel kapcsolatban írt parancslevele. Ami tehát nem tetszett Nagy Lajosnak, abba belenyúlt. Az ellenállási záradék maradt, jóllehet Lajosról tudható: nem tűrte, hogy bárki is korlátozni próbálja a hatalmát. Apja, I. Károly (akit Károly Róbertként is emleget a köztudat) az életéből negyedszázadot volt kénytelen pazarolni arra, hogy azokkal az alattvalóival, akik úgy gondolták, hogy az uralkodó akaratával szembeeszegezhetik a magukét, megértesse a királyi hatalom kizárólagosságát, s lám, fiában, Lajosban fel sem merült, hogy az ellenállási záradék bármiféle módon korlátozná uralkodói teljhatalmát. Ellenkező esetben nyilván azt is kigyomláta volna a szövegből az Aranybulla 1351. évi megerősítésekor. Nem érdektelen az sem, hogy az ellenállási záradék a középkorban soha nem volt hivatkozási alap a királyi hatalom ellen fellépők számára. Az újkorban, a Bocskai-féle felkelés idején azonban már igen. Sőt emlegetik például Németalföldön a magyar példát, hogy íme, a zsarnok ellen fel lehet lépni. Időközben ugyanis alapvető változásokon ment át az ellenállási záradék értelmezése. A kiindulópontot Werbőczy István 1514-ben befejezett, a magyar szokásjogot összegző *Hármaskönyve* jelenti, mely még kizárólagosan a II. András Aranybulláját be nem tartó uralkodókkal szembeni ellenállásra vonatkoztatja az ellenál-

lási jogot, miközben a nemesség sarkalatos jogainak egyikeként említi. Ezen a ponton Werbőczy, érthető módon, saját korának nemességfogalmát használta, mely jelentősen eltért a 13. századitól. 1222-ben a királyi szervienseket még nem számították a nemesek közé, s az Aranybulla nem is adja meg nekik az ellenállás jogát. Werbőczy nyomán aztán kifejlődött az ellenállási jognak egy kiterjesztett értelmezése, mely e jogot már nem kötötte az Aranybullához, hanem a nemesség bármiféle sérelmére vonatkoztatta.

A magyar jog történetében tehát hosszú távú hatása volt a dokumentumnak.

Évszázadokra érvényes, ámbár – mint láthattuk – koronként más és más módon. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy

az Aranybulla egy európai törvényhozási hullámhoz – mai szóval élve, trendhez – illeszkedik, de független, önálló alkotás.

A kor hasonló dokumentumaival szövegszerű párhuzamok nem mutathatók ki, s ezek hiánya annál is inkább feltűnő, mert egyház- és római jogi elemek feltűnnek az Aranybulla szövegében. Világos tehát, hogy bárki öntötte is formába a szöveget, tanult, képzett ember volt. Munkája során azonban nem a király addigi politikáját tagadó, hanem sokkal inkább azt összegző dokumentumot készített el.

A Zsoldos Attilával készített interjú második részében arról beszélgetünk majd, hogy a II. Andrásról a köztudatban élő, nem túlságosan pozitív kép mennyiben felel meg a valóságnak.

Válogatta: Fonyó Istvánné

Forrás: www.mta.hu